

Arany János egy ismeretlen tréfás költeménye

(A KÖLTŐ JÁTÉKOS KÍSÉRLETEINEK KÉRDÉSÉHEZ)

KERESZTURY DEZSÓ

Az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Osztályán egy irattári jellegű anyagcsoport rendezése közben Salló Antal ismeretlen Arany-kéziratra bukkant. Ez 1949-ben, a Bedő Rudolf-féle színházi gyűjteménnyel került az osztályra. További provenienciájáról, sajnos, nincs adat; de, mivel a gyűjtemény kizárólag színházi vonatkozású anyagokat tartalmazott, bizonyosra vehető, hogy ez a szöveg is valamilyen színházi forrásból került oda. Valószínű, hogy, ha közvetítő útján is, Szerdahelyi Kálmán hagyatékából; a gyűjteményben t.i. a színész számos kézírata, fogalmazványa, levelezésének sok darabja volt található. A fekete tintával, nyilvánvalóan tisztában írt, minden javítás nélküli kézirat 175×225 mm. nagyságú, vízjel nélküli, egykor tiszta fehér papírlap első oldalán helyezkedik el, A papíros időközben megsárgult, némileg meggyűrődött, szélein apró szakadások pöndörödések támadtak. A szöveget minden kétséget kizáróan saját kezével írta le a költő. A következőképpen olvasható:

A NÉGY JÖVEVÉNY

*Csukat Nagy András debreceni
poétától.*

*Négy jövevény teremtés megtalála engemet,
Azoknak lépését követtem; — nem követhettem;
Atyám, anyám parancsolt: tovább nem mehettek:
Veszedelem érte-é, érheté-é, vagy nem érheté-é? gondolkoztam rajtok ...
Azóta nem találkoztam egyikkel sem —
Találkoztam az egyikkel — Egy szépíró teremtéssel.
Több teremtés! több lakótárgyai a Heliconnak
Bús küszöbén sirató barátimnak!
Én is sírtam, zokogtam, óhajtoztam
Mikor kőfalaidhoz legyen csendesség és jó békesség.
Búsak voltak az éjszakák — Búsak voltak a párkák!
Majd ha kivirított szárazágon nyögdécselő galamb jajjai között —
És akkor ezt mondja:
Utas megállj! ne menj tovább! ...*

*Szerdahelyinek emlékül
ama nagy költőnek egy méltatlan tanítványa*

NKörös jun. 12. 1860

Arany J.

Az első olvasásra nagyonis meglepő, rejtélyes szöveggel kapcsolatosan a tisztázandó kérdések egész sora merül fel.

A versezetről az *Arany*-irodalomban — tudtomra — sehol sem esik szó; a költő levelezésének ismert darabjaiban sem. Talán azért sem hívta fel magára jobban a figyelmet, mert, ha valakinek kezébe került, az nyilván elhitte, hogy *A négy jövevény* valóban egy debreceni poéta műve s *Arany* tréfás emlékül csak lemásolta. *Csukat Nagy* András nevű költőről azonban nem tud a kutatás; nem-hogy poétaként, de még diákként sem jegyezték fel a bebeceni kollégium anyakönyvei —ahogy ezt *Esze* Tamás közbenjárására *Kis* Sándor, a kollégiumi levéltár vezetője, volt szíves megállapítani. A debreceni helyi hagyományban a Kollégiumon kívül sem akadtam nyomára még csak ilyen nevű vagabundusnak sem.

Mindjárt kezdetben sokkal valószínűbbnek látszott, hogy *Arany* újabb tréfás álnevével találkoztunk. A költő számtalan művét tette közzé magát álcázva, s álnevei között nem egy tréfás is akad. Első nyomtatásban megjelent cikke végén, a *Társalkodó* 1841. jul. 14. számában, így jelölte meg a szerzőt: Jeandor Szlntáról, Biharbul; *Az elveszett alkotmányt* az első kéziraton Vadonffy Bertalan jegyezte; a *Szelem és egyéb* Karakány Jónás álnévvel jelent meg az *Életképek* 1846. évfolyamában; ifj. Árva Imre, Hajnal Péter, Szalontai J. M. után s a különféle betűk és jelek mellett nem egyszer találkozunk az álnevek között *Gogoly* sorsüldözött kishivatalnokának, Akakievics Akakinak nevével az *Aranyé* helyett. A *Csukat Nagy* András név tréfás tálalása is arra mutat, hogy álnévvel van dolgunk. *Esze* Tamás hívta fel figyelmemet arra, hogy a *Monumenta Scriptores XXXI.* kötetében a 30. lapon *Gyulafi* Lestár feljegyzésében olvasható *Csukat* Péter váradi főlegény neve: — „Igen goromba és féleszű ember volt, volt csak az nagy erő nála;” 1566-ban egy törököt győzött le bírkózásban. Talán a költő is otthoni emlékként hozta magával e Toldi-erejű vitéz nevét. De a vers később szóba kerülő személyes vonatkozású mozzanatai is amellet szólnak, hogy *A négy jövevény* szerzőjeként a tréfás álnév mögé rejtőző *Aranyt* jelöljük meg.

Ki volt az a *Szerdahelyi*, akinek a költő emlékként adta (vagy küldte?) a szöveget. Minden valószínűség szerint *Szerdahelyi* Kálmán, a színész. Arra nézve ugyan, hogy a szöveg keltezése idején közvetlen kapcsolatban álltak, nincs adatunk. Sem egymáshoz intézett levelüket, sem más, érintkezésüket bizonyító emlékeket sem ismerünk. Nem tudunk azonban semmiféle más *Szerdahelyiről* *Aranyék* ismeretségi körében, s különben sem valószínű, hogy *Arany* valamilyen „közpolgár”-nak ajánlotta volna a verset úgy, hogy csak vezetéknevén szólítja meg; az ilyenfajta megjelölés akkoriban csak a közélet embereit, főként a híres politikusokat, írókat, színészeket illette meg. A kézirat színházi gyűjteményben bukkant fel; ez is *Szerdahelyi* Kálmán a színész felé utal. *Szerdahelyi* Kálmán életrője (*Mályuszné Császár* Edit: *Egy színészházaspár élete*. Bp., 1956.) nem szól a költő és a színész találkozásáról. Ha adatai alapján összeállítjuk *Szerdahelyi* Kálmán itineráriumát, Nagykőröst, főképpen 1860 körül, nem találjuk rajt: a népszerű színész „az ország délkeleti negyedében” érett férfivá, „Kolozsvár és Arad lévén legfőbb állomásai” (i.m. 49. l.). 1854-ben lett végleg pesti színésszé, vendégszereplésre is főként kiröpítő fészkeére tért vissza; Nagykőrös ilyenkor sem igen eshetett útba. Sajnos, *Arany* boldogtalan tanársága színhelyén sincs egyelőre megfogható nyoma annak, hogy *Szerdahelyi* járt-e, főképpen, hogy 1860-ban járt-e ott. Nagykőrös színháztörténete azonban még megíratlan; hogy nincs rá bizonyítékunk, nem zárja ki tehát *Szerdahelyi* esetleges ottjártának feltételezé-

A Nagy jüvönny.

Cibakot Nagy Andrást belkötési
postáért.

Nagy jüvönny teremtés megfálala egészes,
Ártónak lériséi kövessen; — nem kövesseten;
Ányám, anyám paraszoti: tovább nem mehessem:
Visszedem éle-é, érke-é, vagy nem érke-é? gondolkossam. raj. 102
Ártóna nem talátkossam egyikkel sem —
Talátkossam az egyikkel — Egy szépív teremtéssel.
Több teremtés! több lakótagjai a tholicennak
Pis kövesseten sírási barátságok!
En is firtam, zolugsam, vajtossam
Miköz kövesseten legyes aendonig is jó békesség.
Búsak voltak az ajtókat — Búsak voltak a parkok!
Majd ha a kőrösökön járva a nagy jüvönny galamb
jajjal kőrös —
És akkor ott mondja:
Utas nyugtj! nem nagy tovább!.....

Stendalyinél emlétkül

Ami nagy kövönnyel egy miltatlan tanítványon

"Kőrös" jun. 12. 1860

Arany

sét. 1860-ban ott is megélenkült az élet; nemrég mutatta ki *Bikácsi László* (*Mikor írta Arany János a Reményinek c. versét?* Irod. tör. Közl. 1955. 82. 1.) és bizonyította *Barta János* (*Arany adalékok*, Irod. Tört. 1959. 65. 1.), hogy *Reményi Ede* éppen 1860 tavaszán nem sokkal *A négy jövevény* kelte előtt járt ott; *Arany* verset is rögtönzött emlékkönyvébe. A szabadságharcban szívvel-lélekkel résztvett, *Petőfi*-rajongó *Szerdahelyi* sem maradhatott érintetlen a nemzeti reménykedéssel teli mozgolódástól, amely akkor országszerte megfigyelhető volt.

Aranyt nyilván még régebből ismerte. Ugyancsak *Mályuszné* utal az öreg *Prielle* Kornéliának, *Szerdahelyi* feleségének 1882-ből való leveleire, amelyekben *Arannyal* való találkozásáról, beszélgetéséről ad hírt. „Hát így kell találkozoznunk 35 év múlva” — idézi a mindkettőjük öregkori nyomorúságan humorizáló költőt s így folytatja: „aztán olyan élénk színekkel beszélt, hogy milyen alak voltam és hogy tüntem fel a szalontai utca közepén, midőn egy nagy bot segítségével gázoltam a sarat, hogy a jegyzőlakhoz jussak” (i. m. 256. 1.). Ez 1847 őszén, a *Szerdahelyi*vel való ismeretség kezdetén történt; bizonyos, hogy a társulattal *Szerdahelyi* is ott járt Szalontán. De ha akkor nem találkoztak is, találkozhattak később. *Szerdahelyi* 1854 után egyre sikeresebb s társaságilag is megbecsültebb tagja lett a főváros társadalmának; *Gyulai* barátja volt Kolozsvárt, Pesten *Egressy* Gábor körébe került, s bár az idősebb művész féltékeny volt rá, bevette a Nemzeti Színház vezetését sugalmazó tanácsadók: „Feleki, Szerdahelyi, Egressy és Szigligeti” társaságába, (i. m. 161. 1.). Így is kapcsolatba kerülhetett tehát *Arannyal*, akit az ötvenes évek második felében, amikor a szellemi elitet újjászervező barátainak mindig inkább szükségük volt rá, egyre többször elfogott a „pestezhetnék”, s aki 1859—60-ban — latolgatva-húzódózva bár — szívével, vágyával, érdeklődésével már a fővárosban élt. 1858. december 15-én az újraeledő Akadémia tagja lett; 1859 október végén Pesten járt a *Kazinczy*-ünnepségek alkalmából; október 31-én széket foglalt; *Csengeryéknél*, ahol lányával együtt szállva volt, számos notabilitással jött össze; s a fővárosban töltött hét alatt talán a Nemzeti Színházban is volt. 1860 április elején újra Pestre utazott lányáért; mindkét alkalommal láthatta *Szerdahelyit*, találkozhatott is vele. A monográfus még egy feltehető találkozásról ad hírt eléggé elmosódottan. Amikor *Szerdahelyi* holttestét Szatmárról Pestre vitték, Debrecenben megállt a vonat, s ott is elbúcsúztatták a népszerű művészt. „Később egy csendes öregúr szállt fel a vonatra. Évek múlva meleg barátság fogja *Prielle*hez fűzni, — most némán ült a megtört asszony mellett. Gyászolni aztán igazán jól tudott *Arany János* (I. m. 227 1.)

Érdeemes talán arra is felhívni a figyelmet, hogy *Arany* éppen 1860 júliusában, tehát *A négy jövevény* keltezése utáni hónap folyamán, újra élénkebb kapcsolatba került *Egressy* Gáborral, akihez tíz évvel ezelőtt szép verset intézett abból az alkalomból, hogy a népszerű színész hazatért törökországi bujdosásából. *Egressy* 1860 elején elküldötte *Arannak* folyóirata, a *Színházi Lapok* első számait. 1860 július elsején *Arany* megköszönte ezeket. *Egressy* *Shakespeare*-fordítást is kért tőle a lap részére s a költő, levelére másolva, elküldte barátjának a *János király* első felvonásának első jelenetét. A levél végén megkérdezte: „Mikor jössz még Kőrösre *sanyarogni*?” Nyilván újabb küldeményt is kapott a lappéldányokkal, mert július 27-én megköszönte ezeket s kérte, hogy a 26—27-ik számok helyett, amelyeket megkapott már, a 29-iket küldje el *Egressy*; így együtt lesz az egész sorozat a 30-ik számig. „Ha összeszedhetem magamat, viszonzásul tán én is

fogok adni valamit”, fejezte be levelét. (Mindkét levél az OSZK Kézirattárában, az analecták közt.)

Hogy leveleiben általában nem esik sok szó színészetről, magyarázható *Arany* különös viszonyával a színházi világhoz. Tudjuk, hogy rosszul sikerült színész-kalandját sohasem felejtette, s ha nem tagadta is el, nem szívesen emlegette. Lányát, akiben egy pesti színházjáró látogatás, s egy jól sikerült nagykőrösi műkedvelő szereplés után feltámadt a serdülőkori vágy, hogy színésznő legyen, 1853-ban s 1855-ben szigorú elvonókúrára fogta: „pár hét óta ingeket kell varrnia nekem s ez úgy hiszem, sokkal nekivalóbb foglalkozás, mint a másik”, — írta a vele aggodalmaskodó *Tompának*. A színpad csábitásait a maguk helyére tette: maradjanak a műveltség motorjai s a lélek könnyülésének alkalmai. Mindvégig élénken érdeklődött azonban mégis a színház világa iránt, úgy is mint a nézőközönség egy tagja, úgy is, mint a magyar dráma fejlődésének sokoldalú munkása, *Shakespeare* fordítója, művei magyar kiadásának szerkesztője, a Nemzeti Színház drámabíráló bizottságának tagja, mint folyóirat-szerkesztő, mint az Akadémia vezető embere stb. Ismerősei körében nem egy színházi embert, színészt, színésznőt találunk. Érdeklődési körének területe, munkásságának, kapcsolatainak ezek a vonatkozásai, sajnos, szinte teljesen feltáratlanok, összefüggéseikben ismeretlenek. Ennek a félhomályos területnek is figyelemre méltó emléke a most előkerült szöveg.

A négy jövevény Arany alkalmi költeményeinek sorában is különös érdeklődésre tarthat számot. Egész életében írt tréfás vagy komoly alkalmi verseket; bár csak a véletlen őrizte meg azt, ami ezek közül ránk maradt: végigkísérik egész pályáját a *Dévy* Bálintnak, kedves hajdani Praeceptor Uramnak írt gyermekverstől az öregkori szösszenetekig, tréfás köszöntőig. A református vidéki értelmiség, papok, rektorok, stb. körében népszerű kántor-nótárius-poézis tenyészetéből merítenek s annak részei is ezek a költőtől semmire sem értékelt, de kedvtelve írogatott versezetek. *Arany* ifjúságát tudvalévően ez vette körül, ennek világában aratta első sikereit, s mint afféle ifjú poeta, ott tett szert először némi hírnévre is, mesterei s azok barátai körében. Alkalmi költészet volt az is: ott virágzott a sárospataki és debreceni kollégium két gyűjtőpontja körül kialakult körzetben. Ezekből az iskolákból hozta magával legfőbb összetevőit: a barokk szín- és formapompa tarkasággá és mesterkedéssé züllött *lusus poeticus*ait, antik törmelékeit, priapi paprikává harapósodott érzéki forróságát, aztán a költői ékes stílus iskolai emlékeit, meg a református teológia és homiletika eszközeit, a zsoltár, a biblia fordulatait, végül a lassan felderülő felvilágosodás tudákos-természettudományos, világias szólamanyagát. A szóban forgó vers keletkezésének évtizedében *Arany* sokszor hajolt, az abból kinőtt szellem mélysággal árnyékolt fölényével, e régi s akkor még mindig eleven források fölé. 1855-ben kelt önéletrajzi levelében, amelyet *Gyulai* Pál kérésére írt, igen pontos képet ad erről a poétai környezetről. Olvasmányai a bibliai történetek, énekek, a ponyvairodalom termékei, római klasszikusok, stb.: „szóval olyan magyar irodalom, mely azelőtt félszázaddal volt divatban.” 1861-ben kezdte megjelentetni első irodalmi folyóiratában, a *Szépirodalmi Figyelőben* *Irányok* című tanulmányát. Ebben ilyesféle vonásokkal jellemzi ez irány költőit, műveit: „Örömet affektálák a tudós színezetét; nem a «népből», nem a «népnek» írnak, hanem azon diákos középosztály számára, mely érti, megtapsolja ovidiusi célzásait... kacag mosdatlan tréfaikon s pipaszó mellől szedett élceiken, bámulja furfangos

rimeiket . . . s több efféle furcsaságkat”; „. . . a komoly és víg elemet sem különözte el, hanem összekeverte . . . ha a verseket óda magasán kezdte, mi sem biztosított, hogy alább néhány sorral pityergő elegiába, száraz didaxisba, vagy furfangos «mendikáciába» . . . nem cseppenünk.” (*Arany János összes prózai művei*, Bp. Franklin 374, 376 l.) A töredékben maradt tanulmány tovább fűződő gondolatai, motívumai egyébként újra meg újra felbukkanak *Arany* folyóirataiban, a különféle szerkesztői széljegyzetekben is. *Arany* nyilván ismert olyan „bolond vers”-et is, mint amilyen pl. az „A vén asszony borjút őriz . . .” kezdetű, amely a maga kalandos képzettársításaival, váratlan fordulataival, a halandzsa határán járó szóhalmazataival a népszerű barokk költészet már-már szürrealista kezdeményei közé tartozik; a nyelvi kifejezés ösztönösségének, szokatlanságának, értelmetlenségének lehetőségeivel kísérletező merészség példája.

Soha nem vizsgálták meg alaposabban *Arany* nyelvi kísérleteinek azokat az eredményeit, amelyek ebbe a rétegbe nyúlnak példáulért, anyagért, inspirációért. Pedig ennek a rétegnek ismerete nélkül nem lehet megérteni sem az *Arisztophanész*-fordítások látszatra hirtelen-váratlan vulkáni lávaömlését, sem a *Buda halála* páratlan tömörítéseit, kifejezésbeli remekléseit. Ezek a források érthető módon maradtak rejtve sokáig. Nem igen illenek a klasszikus nyelvi realizmus, a józan költőiség amaz annyiszor emlegetett stileszményéhez, amelynek jegyében még a „felhők szeme rebben” telitalálatát is tévedésnek, a képzettársítás öreges lazaságának lehetett minősíteni. *A négy jövevény* ebből a — ha úgy tetszik — anarchikus nyelvből merít; talán nem is pusztá játékosság, ugratás céljából. Részegsége fátylain át józan szem figyel, s ha valami: nem a szesz, hanem az életfájdalom mámora felhőzi el tiszta fényét.

Érdeemes ebben a vonatkozásban is újra elolvasni *Arany*nak a *Koszorú* 1863-i évfolyamában közzétett tanulmányát *Baróti Szabó* Dávidról. Ebben összeveti a költő „*Új mértékre vett versei*”-nek első, 1777-i és „*Megjobbított s bővített költeményes munkái*”-nak 1802-i kiadását, s a következő eredményre jut: „Én megvallom, általában inkább szeretem Dávidot nyers újításaival, nyelve merész hibái és szépségei közepett, az első kiadásban, mint a harmadik józan correctio után. Inkább szóljon nekem így: »Erdővel tudnillik eget felváltva, nyirettyút Phoebus is, hugai közt, rántani néha szeret» . . . Röviden, nyomatékosan akar szólni, olykor a fukarságig; lehány minden fölösleget, olykor a szükségest is; eltér a mindennapitól, hogy szokatlanság által újítsa nyelvét, széttördeli a közönséges, lapos szórendet, avult és tájszókat vesz fel, újakat is csinál. Mindezt nem szorultságból, hanem teljes öntudattal.” (Idézett kötet 496—497. l.)” Nem javallom, de bámulom merészségét,” foglalt ugyanott állást ezzel kapcsolatban *Arany* a nyilvánosság előtt. A műhely csendjében azonban bátran követte a nem javallott példát; a merész újítások, kísérletek eredményét persze a maga magas, kiforrott nyelvművészetének rendjébe emelte-rejtette. *A négy jövevény* in statu nascendi mutatja az effajta kísérleteket. Van egyébként *Arany* alkalmi versezetei között egy, amelyik éppen az effajta értelmetlenséggel kíván hatni, a Nagyszalontán, 1842-ben keletkezett „*Szilágyi István nevenapjára*” című játékos szatíra. De meg vagyok győződve arról, hogy a nagykőrösi versezet nem ilyenfajta figurázó-ugrató tréfálkozás.

Az OSZK Színház történeti Gyűjteményébe s onnét Kézirattárába került Szerdahelyi-iratok közt akad egyébként egy ismeretlentől származó s némi nyers priapi borssal fűszerezett születésnapi köszöntő is, meg a színész néhány játékos

szövege, amelyekeben — ahogy ez akkoriban is divat volt — az éppen színpadokon forgó darabok címeiből ácsolt össze egy-egy se-füle-se-farka történetet. Egyiket érdemes lesz talán ide iktatni: *A négy jövevény* légkörének egy eleme ebben is fellelhető.

„Róza” „Nő-uralom”-ra vágyott, bár nem volt oly szép mint „Tündér Ilona”, de miután a „Háromszéki leányok” s különösen az „Instenhegyi székely leány” által „Megjátszott cselek” kiderítették, hogy maga is csak „Lelencz” volt, akiről nem tudhatni, ki volt az apja „Vazul”-e vagy „Aba”, s kiről csak annyit tudtak, hogy „Fogadott leány” volt „Béldy Pál” uram házában, csak „Pünkösdi királynő” lehetett. Hasztalan forgott körülötte „III. Béla”, a kivel vetélkedett „IV. Béla”, hasztalan jártak a házhoz a „Pókaiak”, mert „Zách Klára”, ki a szomszédban lakott, kinek „Mátyás fia” udvarolgatott, megtudta az „Udvari bolond”-tól, hogy a „Vándorszínészek” „Pasquill”-t irtak rá, mit a „Műszerzők” megtudván, úgy jártak, mint a „Nagyidai cigányok” s megfutamodván lettek belőlük „Gyászvitézek”. Ekkor vetődött a házhoz *Török János*.

Úgy gondolom, nem nehéz *A négy jövevény* szövegében az említett népszerű poézis rétegeit megtalálni.

Az antik képzetvilág elemei közül a négy jövevény, „a Heliconnak lakó-tárgyai” nyilván a muzsák sorából lépnek elő; az antik mitológiából a párkák is.

Vargha Balázs figyelmeztetett rá, az „Én is sírtam, zokogtam, óhajtoztam Mikor kőfalaidhoz legyen csendesség és békesség” a CXXII. zsoldár szavait szövi bele a versbe. A zsoldár idevágó strófája a következőképpen hangzik:

*Légyen te kőfalaidban
Csendesség és jó békesség,
A község közt egyenesség
Jó szerencse házaidban.
Az én atyámjaciért
És otlakó feleimért
Adjon Isten jó békességet.
Szentségiért én e helynek,
Mely szeretetett az Istennek,
Minden jót kívánok tenéked.*

A száraz ágon nyögdécselő vadgalamb meghatóan gyengéd költői motívumának vándorútját Eckhardt Sándor (*Középkori természetszemlélet a magyar költészetben*. E. Ph. K. 1929. 93—98 l.) visszanyomozta egészen az antik világ irodalmáig. Az özvegy gerlice századokon át a hitvesi hűség jelképe volt. A párjához mindhalálig hű madár motívumának magyar változataiban a hűség mozzanata mellett csaknem mindig ott van a száraz ágé is:

*„Zöltség közt aszú fát
keres, ott száll, hol lát,
holtig bút visel s vonyog”,*

olvassuk Rimainál. A Szíveket újító bokrétaban:

*„Tiszta vízből ő nem iszik,
Csak aszú ágon bújosik.”*

Erdélyi János népdalgyűjtésében is megszólal:

*„Jaj kesergi társát,
Zöld ágra nem is szll”*

S Gyulai Pál erdélyi népköltési gyűjteményében így szerepel:

„*Búsan búgó bús gerlice
Kedves társát elvesztette,
Elrepüle zöld erdőbe,
de nem szálla a zöld ágra,
aszú ágát kopogtatja.*”

Arany ismerhette mindezt. Új mozzanat az ő versében a száraz ág „kivirított” jelzője. Lehet, hogy az valamilyen, számomra egyelőre ismeretlen, változathól való, de az is lehet, hogy egyike a vers rejtett aktuális utalásainak.

Az „*Utas megállj!*” mindhárom rétegben otthonos fordulat; *Arany* maga később is használja egy változatát az 1869-ből keltezhető *Emlékre* című gunyos epigrammájában. Azt persze, hogy pontosan mire utalnak a szöveg rejtett, az egyetértő barátok tolvajnyelvéből vett célzásai, csak a beavatottak érthették meg igazán: ez is hozzátartozik az e fajta alkalmi versek jellemző vonásaihoz. Hogy ilyenszerű szöveget írt *Szerdahelyinek*, bizonyítéka tehát legalábbis jó ismeretségüknek, valami olyan kapcsolatnak, amely kettejüket közvetlenül kötötte össze. Mert hiszen ifjúságuk emlékei semmiképpen sem lehettek közösek, még rokonok sem. *Szerdahelyi* Kálmán a pesti, majd a kolozsvári piaristák gimnáziumában nevelődött, s csak férfikorában, válása alkalmával ért át a református felekezetre. Ennek szertartása szerint temette ugyan el *Török* Pál pesti szuperintendens, *Arany* egykori principálisa Kistújszálláson; de nyilván igaza van monográfiájának: „Vajjon mit mondhatott *Szerdahelyi* Kálmán koporsójánál... aki az életben jó ismerőse volt ugyan, de templomban bizony nem fordult meg, aki dogmákban sohasem hitt, akinek számára a művészet jelentette a legnagyobbat?” (I. m. 228. l.)

A négy jövevényt *Arany* verseinek sorában a *Reményihez*, meg a *Széchenyi emlékezete* közé kell időrendben elhelyezni: ezek is az alkalmi költészet egy-egy magasabb, csiszoltabb, értékesebb formájának képviselői. Mindkettőben található olyan elemek, amelyek arra utalnak, hogy *Arany* az ötvenes évek második felétől kezdve a maga költői gyakorlatában is egyre szívesebben értékesített egyet-mást a fentebb ismertetett költői nyelvi rétegek elemeiből. Elég, ha az elsőből elsőül a verset kezdő merész inverziós szerkezetet idézem: „Karddal melyet dicsővé tenni, egykor Hiven ajánlád véredet...” s aztán figyelmeztetek rá, hogy a Szabónál dicsért nyirettű ott van a *Reményihez*-ben is. A másodikból is egész sorát idézhetnők az olyanszerű inverzióknak, mint „Oh, nemzetem, ha fognád elfeledni,” az olyan tömörítéseknek, mint „S melynek halálos — úgy tetszék — elasztá,” vagy „Mert élni hogya nem fajulva tengés, Olcsó időnek hasztalan soka.” Ha azután felidézzük egy pillanatra a költőt 1860 elején Nagykovácsán körülvéve s benne magában is uralkodóvá lett légkört, lelkiállapotot, a maga ellentmondásos, nemzeti és egyéni reménykedést és kétséget, keserű múltak emlékezetét és bizonytalan jövődők árnyékait vegyítő nyugtalanságával, ha tudjuk, hogy nyugtalanságai elől újra az antikok, *Shakespeare* s a magyar ősök munkáinak már-már eszméletlenségig fokozott olvasásába merült (*Csengery* Antalnak 1860. január 25.), hogy „éneklőből énektanárrá” alakulóban éppen ezeknek az éveknek során nézett újra szembe a népiesség, hagyományszerűség, népszerűség kérdéseivel, hogy Pestre indulóban, üzetettve, mint *Az örök zsidó*, újra visszahajolt addigi

életére, számvetést tenni, méltó-e, alkalmas-e rá, „elfoglalni a helyet, hol előtte egy Vörösmarty ült” (*Tompa Mihálynak*, 1859 február 20.), s hogy épp *A négy jövevény* keletkezésének idején úgy látszott, mégis ott reked Nagykőrösön: „Útas megállj! Ne menj tovább! . . .” — ha mindezt meggondoljuk, akkor sok mindent legalább megsejthetünk a vers rejtett célzásaiból. A négy jövevény talán annak a négy művészetnek muzsája, amelyek felé a szobrászat, festészet, költészet és színészet közt tétovázva vágyakozott *Arany* debreceni diákkorában s amelyek-től visszaparancsolta a szülei iránt érzett kötelesség; a zsoldártöredék talán annak a községnek szorító kőfalairól szól, amelynek fegyelme annyiszor kényszerítette fájdalmas lemondásra, a „község közti egyenesség” szolgálatára a költőt; a kivírtított száraz ág lehet az éledő remény jelképe s a dördülő záró sor bizonyosan a reménytelenség jajszava. Mindez persze feltevés csupán: további vizsgálatok, vagy felbukkanó dokumentumok mindig megcáfolhatják elképzeléseinket.

Arany egyéniségének és költészetének egy igen lényeges vonására azonban biztos fényt vet újra a különös versezet. A költő egyik legnagyobb szabású, legmagasabbra törő versének árnyékában áll a maga játékos, hol komoly, hol gunyoros, hol ironikusan méla hangjával. Ugyanígy bukkan fel a *Széchenyi emlékezete* szomszédságában még néhány ránk maradt *mondacs*: a *Félmagyarország*, a *Cilinder*. Bizonyosságául annak, hogy *Arany* is, mint annyiszor újra meg újra megcsodált mestere, *Shakespeare*, ott látta s ábrázolta a lét nagyarányú, megrázóan patetikus jelenetei mellett, mint azok szerves kiegészítőjét, azoknak tréfás, komikus fonákját is. Ez adott humorának igazi mélységet.

Ein unbekanntes Scherzgedicht Arany's

D. KERESZTURY

Das aller Wahrscheinlichkeit nach an den um die Mitte des vergangenen Jahrhunderts sehr beliebten Schauspieler Kálmán Szerdahelyi unter einem Pseudonym gerichtete Gedicht ist ein Beweis für die Zähigkeit, mit der die poetischen Eindrücke der Jugend im Schaffen Arany's während seiner ganzen Laufbahn lebendig und wirksam blieben. Die für den nicht Eingeweihten zunächst ganz unverständlichen Verse sind 1860, im Jahre der nach dem niedergeschlagenen Freiheitskampf zuerst wieder aufblühenden nationalen Hoffnungen entstanden. Der Dichter war damals bereits als poeta laureatus seiner Zeit eingeschätzt und sollte von der Provinzstadt Nagykőrös nach Budapest gebracht werden. Die Anspielungen des Textes, in dem sich Bruchstücke des CXXII. Psalmes, Motive der antiken Mythologie, der archaischen Liebeslyrik und der volkstümlichen Studentenpoesie mischen, sind im Zusammenhang mit dieser Situation zu verstehen. Das Gedicht ist auch ein interessantes Dokument der noch nicht genügend geklärten Beziehungen Arany's zur Welt des zeitgenössischen ungarischen Theaters.